

Az Aranybulla sóval kapcsolatos rendelkezései Gedeon Magdolna*

Magyarországon már az Árpád-ház idején jelentős sóbányászat folyt. Az Aranybulla két cikkelye 1222-ben a király bevételeit kívánta korlátozni a sóforgalmazás területén. Az egyház ugyanis jelentős szerepet játszott a só forgalmazásában, néhány egyházi intézmény engedélyt kapott a királytól a só szállítására és tárolására. Így a sótiszték az egyháztól magasabb áron vásárolhatták vissza a sót. II. András idején – az egyházat a sóforgalmazásból kihagyva – a sót a királyi sóraktárakban kívánták tárolni. Így az egyház jelentős jövedelemtől esett volna el. Ezért a XXV. cikkely megtiltotta a királyi sóraktárak használatát. A XXIV. cikkely előírta, hogy a sókamarások zsidó és szaracén bérlők helyett magyar nemesek legyenek. Ezek a bérlők ugyanis bevételeik növelésére törekedtek, és az egyházat megpróbálták a sóforgalmazásból kiszorítani.

Kulcsszavak: Aranybulla, sóregálé, bányaregálé, sóforgalmazás

Provisions of the Golden Bull Relating to Salt

Significant salt mining took place in Hungary during the time of the Árpád Dynasty. In 1222, two articles of the Golden Bull sought to limit the king's rights in the field of salt distribution. The Church played a significant role in the distribution of salt; some Church institutions received permission from the king to transport and store salt. Thus, salt officers could buy back the salt from the Church at a higher price. During the time of András II, they wanted to exclude the Church from the sale of salt and wanted to store the salt in the royal salt warehouses. Thus, the Church would have lost significant income. Therefore, article XXV prohibited the use of the royal salt warehouses. Article XXIV stipulated that the salt cellars should be Hungarian nobles instead of Jewish and Saracen tenants. The aforementioned tenants sought to increase their income and tried to push the Church out of the salt distribution.

Keywords: Golden Bull, salt regal, mining regal, salt distribution

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2024.1.5>

Az Árpád-házi királyok idejéből több olyan oklevél maradt fenn, amelyekben az uralkodó által adott kiváltság a só szállítására, kitermelésére vonatkozik, vagy amelyekben nagyobb mennyiségű só adományozása szerepel.¹ III. Béla jövedelmkimutatásában a só forgalmazásából származó bevételek 10%-ot tesznek ki.² Mindez

* Habilitált egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jогtörténeti és Jogelméleti Intézet.

¹ A korszak sóval kapcsolatos okleveleinek összefoglalását ld. Izsó István: *Szemelvények a középkori montanisztika magyarországi történetének írott forrásaiból (1000–1526)*, Rudabánya, Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány, 2006, 33–37. o.

² A kimutatás szövegét ld. Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest, MTA, 1916, 425–

azt bizonyítja, hogy Magyarországon már ebben az időben is jelentős sótermelés folyt, amely az uralkodóknak tetemes hasznot biztosított. A nyolcszáz éves Aranybulla két cikkelye azonban az uralkodó sóforgalmazásból eredő bevételeinek a korlátozásáról szól.

1. Az uralkodó sóval kapcsolatos jogosultságai

Az Aranybulla XXIV. és XXV. cikkelye foglalkozik a sóval. A két cikkely szűkszavúan fogalmaz, értelmük megállapításához elengedhetetlen a király sóval kapcsolatos, 13. század elején fennálló jogosítványainak tisztázása.

Az uralkodónak a földben található ásványkincsekhez való jogosultságának megalapozására alapvetően három nézet különböztethető meg a szakirodalomban. Az egyik nézet szerint – amelyet Wenzel Gusztáv, Péch Antal, Hóman Bálint, Eckhart Ferenc képvisel – a királynak magától értetődő joga volt a föld méhének kincseire. Ez a felségjogban gyökerezett, és további magyarázatot nem is igényelt. Iványi Béla megfogalmazása szerint:

„A sóbányászat hazánkban nagy gazdasági és pénzügyi jelentőségénél fogva kezdettől fogva a regál jogok közé tartozott. Ezt bővebben bizonyítani, azt hiszem, fölösleges lesz. Ezen regál jognál fogva a királyok a sóbányákat maguk műveltették és nagyon gyér azon esetek száma, midőn a király valamely hívének sóbányászati jogosítványt adományozott.”³

Lányi Bertalan szerint a közérdek alapozza meg, hogy a földfelszínhez és a bányatermékekhez való jogosultságok elválnak egymástól. A bányák kiterjedése ugyanis eltér a földbirtokok kerületétől, és ezért a bányatermékek kiaknázását el kell választani a felszíni tulajdonosi körtől, azok felett az állam a közjó érdekében rendelkezhet. A földfelszínhez való tulajdonjogot tehát Lányi szerint az állam közérdekből korlátozhatja, és emiatt nem a földfelszín tulajdonosa – aki lehet, hogy a sok költség miatt nem is élne a lehetőséggel – rendelkezhet a földben talált kincsekkel.⁴

Paulinyi Oszkár A sóregálé eredete Magyarországon című munkájában kifejti, hogy a sóregálé hazánkban csak a 14. század elején alakult ki, addig a só a föld tartozéka volt. Az Árpádok korábbi sóbányászati adományai mind saját birtokra vonatkoztak, tehát tulajdonképpen nem uralkodói, hanem földesúri jogosítvány alapján lehetett a sóvágásra engedélyt szerezni.⁵ Paulinyi szerint a regáléjogok vonatkozásában

„nem jöhet tekintetbe a külföldi átvétel gondolata sem, különösen nem azon feltevés esetében, hogy az ércbányászat és a só regáléja már a XI. század folyamán hazánkban alkalmazást nyert. Ami az ércbányászatot illeti, a XII. század két utolsó évtizede az, amikor a német-római császárság területén a regále-jognak első, de

---

426. o., magyar összefoglalását ld. Zsámboki László: *Bányászat az Árpádok korában (896–1301)*, in *A magyar bányászat évezredes története*. I. (szerk.: Zsámboki László et al.), Budapest, OMBKE, 1997, 33. o.

³ Iványi Béla: *Két középkori sóbánya-statutum*, *Századok*, 45 (1911), 10–30. o.

⁴ Lányi Bertalan: *A bányajog alapelvei*, Budapest, Grill Károly Könyvkereskedés, 1897, 54. o.

⁵ Paulinyi Oszkár: *A sóregálé kialakulása Magyarországon*, in: *Gazdag föld, szegény ország* (szerk.: Buza János, Draskóczy István), Budapest, Corvinus Egyetem, 2005, 13. o.

gazdaságilag még mitsem érvényesülő megnyilatkozásai észlelhetők, tágabb értelmezését és gazdasági érvényesítését pedig csak a XIII. század első évtizedei hozták meg. Addig a föld belsejében rejlő kincs, amennyiben kiaknázására sor került, a földnek a tartozéka volt, és mint ilyen, a földbirtokost illette meg.⁶

A szakirodalom egységes abban a feltevésben, hogy a bányaregálé intézményét Németországból vettük át. Heiner Lück szerint a bányajog megjelenése a Német-római Birodalomban éppen a bányaregálé kialakulásával van összefüggésben, amivel első ízben a roncgliai gyűlésen találkozhatunk 1158-ban. Ez a gyűlés arról ismert, hogy a császár a iustinianusi törvénykönyvekből hatalma alátámasztására szolgáló elveket olvastatott ki a jogtudósokkal.⁷ Lück is megemlíti, hogy a bányaregálé intézményét a roncgliai törvényekben a római jogászok közreműködésével rögzítették: „*Regalia sunt hec ... argentarie ... salinarum reditus ...*” Tehát a só, mint regálé alá eső ásvány már a roncgliai gyűlésen szerepel a XII. század elején.

Paulinyi szerint az Árpád-korban a sóregálé meglétére vonatkozó „kérdésre csak a nem királyi birtokon feltárt sóterületek helyzete adhatja meg a választ, vagyis annak a körülménynek a tisztázása, hogy a só a földbirtok tartozéka volt-e, s így azzal a földesúr természetszerűleg szabadon rendelkezett, avagy valaminő különleges királyi jog érvényesülésének volt helye.”⁸ Paulinyi ezért idézi az Abanembeli Péter és Sándor fiainak a Sáros-megyei Lipócra vonatkozó birtokosztályáról szóló, 1299-ben kiállított oklevelet:

„...*quod si minera auri et argenti uel cuiusuis generis metallorum, aut salifodina, seu puteus salis reperta sunt, uel reperiri poterint in futurum in possessione memorata, videlicet in porcione utriusque, prouentus, huiusmodi partes communiter percipient et habebunt, cultores autem seu operarij metallorum eorundem et salifodine seu puteus salis ad illám partém pertinebunt, in cuius porcione reperta fuerint metalla, sales et puteus salis memorata; et pecuniam ad opus incoandum ipsis operarijs partes dare communiter tenebuntur.*”⁹ (Ha aranyat vagy ezüstöt, vagy más valamilyen fémeket, vagy sóbányát vagy sóaknát találtak, vagy a jövőben az említett birtokban találni fognak, természetesen mindketten arányosan, a növekményt is, ezeket a részeket közösen kapják és bírják. Az ércbányák, sóbányák vagy sóaknák művelői vagy munkásai a fémeket, a sót olyan részben szerzik meg, amilyen arányban a fémbányákat, a sót és a sóaknát felfedezték; a munkáért a feleknek a pénzt közösen kell adni. Ford. G. M.)

Ehhez a forráshoz Paulinyi a következő megjegyzést fűzi:

„Ez az egyezmény arról tanúskodik, hogy az esetleg feltárandó só a földbirtok tartozéka volt, s annak kiaknázása a földterület birtoklásának jogcímén a földesurat illette meg. Nincs itt szó a fémbányászat későbbi korszakából ismeretes

⁶ Uo. 12. o.

⁷ Heiner Lück: Die Entwicklung des deutschen Bergrechts und der Bergbaudirektion bis zum Allgemeinen (preußischen) Berggesetz 1865, in *Geschichte des deutschen Bergbaus, Bd. 2: Salze, Erden und Kohlen. Der Aufbruch in die Moderne im 18. und frühen 19. Jahrhundert* (Hrg.: Wolfhard Weber), Münster, Aschendorff Verlag, 2015, 111. o. A Digestából kiolvasott elvek: Ulp. D. 1, 4, 1, pr.: Quod principi placuit, legis habet vigorem. Ulp. D. 1, 3, 31: Princeps legibus solutus est.

⁸ Paulinyi: *A sóregálé kialakulása Magyarországon*, 13. o.

⁹ Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpád-kori Új Okmánytár*, X. Budapest, Eggenberger, 1873, 329–332. o. III. Endre királynak törvénykezési kiadványa az Abanemzetség tagjai közt történt birtokosztályról, 332. o.

bányaszabadságról, sem királyi jogról: az egyezmény alapjául a földesúrnak azon joga szolgál, hogy a birtokán feltárt, illetőleg feltárandó sóterületet saját földesúri üzemében szabadon kitermelheti.”

A forrásból azonban nem vezethető le Paulinyi állítása. Az oklevélben az osztályban résztvevő felek jogosultságainak rendezéséről van szó. Ha az ásványok a földbirtok részét képezték volna, nem is kellett volna róluk külön rendelkezni, mert főszabályként a „tartozék osztja a földolog sorsát”. Ebből az oklevélből azonban az derül ki, hogy – a Lányi féle felfogásnak megfelelően – az osztály esetén sem lehet a földbirtok alatti bányákat megosztani, hanem azok művelési költségeit arányosan kell viselni, a hasznokban pedig a felek szintén arányosan osztoznak. A földbirtokosok valószínűleg korábban már engedélyt kaptak a só kitermelésére.

Ez a forrás azt a feltevést is alátámasztja, hogy a só- és fémbányászatra vonatkozó jogosultságok kezdetben nem tértek el egymástól. Wenzel Gusztáv szerint „a sóbányák Magyarországon 1492-ig a bányászat egyéb ágaihoz képest műveltettek. Bányászati főúri jogát (Jus Regale Minerale) azokra nézve a király úgy gyakorolta, mint más bányákra nézve: vagy saját emberei által művelvén azokat, vagy a bányászati jogosítványt egyes földbirtokosokra, illetőleg egyes községekre ruháztatva át.”¹⁰

Bár Zsámboki László szerint Paulinyi írásából az következik, hogy ha a só a földbirtok tartozéka volt, akkor más ásványok, így az ércek is a föld részét képezték,¹¹ ez nem jelenthető ki. Véleményem szerint a király a sóbányászathoz hasonlóan a tatárjárás előtti korszakban jobbra magának tartotta meg a bányákkal rendelkező földterületeket, és azt saját embereivel aknáztatta ki, akiket a magyarok egyes oklevelek tanúsága szerint a rabszolgapiacra vásároltak. Valószínűleg a bányászati tevékenységre alakult első formációk, a bányatelepek is az uralkodó tulajdonába tartozó területeken jöttek létre, így azok közvetlenül a király alá tartoztak, az ott dolgozók a király emberei voltak. Ahogyan azt Wenzel Gusztáv az előbbi megjegyzésének folytatásaként is leírta, a sóaknászatra is bányatelepek jöttek létre.¹²

Későbbi törvényekből, és egyes oklevelekből pedig arra lehet következtetni, hogy az uralkodó, ha egy földesúr birtokán nemesfémbányát találtak, azt a maga részére kisajátíthatta.¹³ Ha az ásványok a föld tartozékát képezték volna, erre nem lett volna lehetőség. A bányakincseket a föld tartozékának tekintő tanulmányok azzal sem számolnak, hogy a kitermeléshez szükséges szakértelem és tőke hiánya miatt a földbirtokos nem igen tudta, vagy akarta volna a bányászati tevékenységet maga végezni. A só kitermelését és forgalmazását az uralkodó azért sem engedhette ki a kezéből, mert az fizetőeszközként is szolgált, valamint az élelmiszerek tartósításában

¹⁰ Wenzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*, Budapest, MTA, 1880, 145. o. A szerző ezen a helyen számos, az uralkodó által adott sóbányászati engedélyről szóló forrást is megjelöl.

¹¹ Zsámboki: *Bányászat az Árpádok korában*, 57. o.

¹² Wenzel: *Magyarország bányászatának kritikai története*, 26. o.

¹³ Erre utal I. Lajos 1351-ben kiadott decretumának XIII. cikke is: „Ha pedig a nemesek birtokaiban arany vagy ezüst, réz, vagy vasbányák, avagy egyéb bányák lennének, ezeket megfelelő csere mellőzésével nem szabad elvenni; hanem ha a király akarja, az említett nemeseknek, efféle aranyérczet termő birtokaikért hasonló értékű birtokokat adományozzon” (ld. Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár*. I. Budapest, Franklin-Társulat, 1899, 175. o.).

játszott szerepe miatt nem kockáztathatta, hogy egyes magánszemélyek bányászati hajlandóságától függjön a kitermelése. A sóbányászatban részesülni szándékozó birtokosoknak azonban engedélyt adhatott a kitermelésre.

1492-ben II. Ulászló a XXX. törvénycikkben kihirdette a földesúri bányaszabadságot, tehát megengedte a földbirtokosoknak, hogy a földjeikben található ásványkincseket szabadon bányásszák. Ezt a tevékenységet, amint az a törvényben is szerepel, a földesurak csak az uralkodó által meghatározott feltételek mellett, azaz az urbura befizetésével, bányahatósági felügyelet alatt gyakorolhatták. Ezért – egyes véleményekkel szemben – ekkor sem váltak az ásványkincsek a föld tartozékává.¹⁴ A sóra azonban a bányaszabadság nem terjedt ki, annak kitermelését és forgalmazását az uralkodó magának tartotta fenn.¹⁵ Ezzel a só és egyéb bányatermékek bányászatára vonatkozó szabályozás elvált egymástól. A sóra az 1523. évi XXXIX. törvénycikk által kihirdetett általános bányaszabadság sem vonatkozott.¹⁶

2. Az Aranybulla XXV. cikkelye

Köztudomású, hogy az Aranybulla hét eredeti példányából egy sem maradt ránk. A különféle átiratokban leírt szövegek pedig eltérnek egymástól, így a XXV. cikkelynek is több változata ismert.¹⁷ Knauz gyűjteményében a következő szöveg szerepel: *„Sales in medio Regni non teneantur, nisi tantum in Zoloch et in Scegved et in Confinijs.”*¹⁸ Reizner János fordításában: „só az ország közepén máshol ne tartassék, hanem csak Szolnokon és Szegeden, úgy a határszéleken.”¹⁹

¹⁴ Erről bővebben ld. Gedeon Magdolna: *Abszolutisztikus törekvések a magyarországi ércbányászat és kohászat terén a 18. században*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2020, 19–22. o.

¹⁵ „1492. évi XXX. törvénycikk a királynak bármely országlakos fekvő jószágaiban felfedezett bármiféle ásványokat, a só kivételével, nem szabad maga részére lefoglalni, hanem azoktól, kik a bányákat művelik, szedesse be a királyi bányajövedelmet: Továbbá végeztük, hogy ha bárhol és bárkinek, akár a főpapoknak és báróknak, akár nemeseknek és más bármily rendű birtokos embereknek földjében, területén és határaiban arany vagy ezüst, réz, vasércet vagy bármiféle fémeket és aknákat találnak (kivéven a sóaknákat amelyek egyedül a királyi felség uralmának és haszonvételének vannak föntartva), azoknak és azok örökösének, a kiknek birtokterületén azokra ráakadtak, álljon jogukban és szabadságukban az ilyen aknákat és bányákat ásni és mivelni és a jövőendő időkben mindenkor miveltetni, ugyszintén azoknak hasznát és jövedelmét huzni. 1. § Mindazonáltal akképen, hogy a királyi jogra tartozó és azokból folyó királyi haszonvételt, vagyis a bányajövedelmet, így kívánván ezt más bányák szokása, a királyi felség részére hűségesen át kell szolgáltatni. (ld. Márkus: *Magyar Törvénytár*. I., 498–499. o.).

¹⁶ „Hogy arany és ezüst bőven legyen: engedje meg a királyi felség, hogy az arany- és ezüst-, valamint a réz és más ércbányákat mindenki szabadon mivelje” (ld. Márkus: *Magyar Törvénytár*. I., 819. o.).

¹⁷ A só forgalmazásával foglalkozó tanulmányok ezzel a körülménnyel általában nem foglalkoznak, ezért szerzőik sokszor téves következtetésre jutnak.

¹⁸ Ferdinandus Knauz: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, tom. 1., Strigonii, Aegydius Horák, 1874, 235. o. Knauz szerint az általa ismertett változat 1318-ban készült a kalocsai nemzeti zsinaton, amit a nyitrai és egy másik ismeretlen püspök hitelesített pecsétjével. Eredetije a primási levéltárban található (ld. Knauz Nándor: *II. Endre szabadságlevelei*. Pest, Eggenberger Ferdinánd magy. akad. könyvtár, 1869, 9. o.).

¹⁹ Reizner János: *Szeged története*, Szeged, Szeged szab. kir. város közönsége, 1899, 33. o.

Reizner tehát Zoloch-ot Szolnoknak fordította. Zoloch azonban nem Szolnok, hanem Szalacs²⁰ volt. A Zoloch név sólerakodóhelyet jelent, ugyanis a településen királyi sólerakat működött, melynek szerepe az erdélyi sóbányákból érkező só²¹ elraktározása, majd elosztása volt. A só a Meszesi kapun át érkezett társzekereken sókockák formájában, majd innen tovább vitték Szolnok irányába. A sólerakat 1217-ben már működött, mert II. András a Szentföldre vezetett keresztes hadjárata idején a szalacsi sóközpont jövedelméből utalt ki 500 Márkát a Johannita-rend számára.²² Szolnokon is működött azonban sólerakat, ide vízi úton, Szalacsra pedig szárazföldön szállították a sót.²³

Szegeden szintén volt sóraktár. „Szegedet már Szt. István király az Erdélyből szállított só egyik országos raktárául jelölte ki. A közte és Ajtony között kitört háború okát is az képezte, hogy Ajtony a királyi sószállítmányoktól Csanádon vámot szedett, illetőleg a sót, mely mindenesetre Szegedre lett volna szállítandó, lefoglalta. Az alkalmas vízi közlekedésnél fogva az ország belső részeiben másutt nem is lett volna a sóraktár oly célszerű helyen, mint ép Szegeden” – írja Reizner.²⁴

A Magyar Törvénytárban a következő szöveget találjuk az Aranybulla XXV. cikkelyében: „*Item, sales in medio regni non teneantur, nisi tantum in Zabolch et Regecz et confiniis.*”²⁵ – „Továbbá, sót az országnak közepette ne tartsanak, hanem csak Szabolcson és Regéczen és a végekben.”²⁶ Az Aranybullához lábjegyzetben a következő magyarázat áll:

„Az esztergomi másolat után következik, de némely pontban az aranybullának correctebb szövegű átiratát adja amannál, I. Lajos király 1351. évi decz. 11-én kelt megerősítő privilégiuma, melynek eredeti példányát az Országos Levéltár őrzi. Kiadásunkban a szöveg összevetésénél ez utóbbit használtuk s követtük. Az

²⁰ Bár a mai Románia területén, Bihar megye északi részén található település neve a forrásokban többször változott, középkori elnevezése általánosan Zoloch volt. Ma Sălcea – Érszalacs (ld. György Irén: *Szalacs*, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, Szalacsi Polgármesteri Hivatal, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad Római Katolikus Püspökség, 2003, 19–20. o.).

²¹ A magyar sóvárogni ige abból ered, hogy az emberek az erdélyi sóbányák felől érkező sószállító szekereket *só-várogva* várták, mert só nélkül íztelen volt az ételük, és megromlott a hús.

²² György: *Szalacs*, 25. o.

²³ A só szállítására kialakult kétféle útvonalat írja le Tagányi Károly: „A deési sóbányák művelése, talán már a rómaiak alatt kezdődött, ha t. i. azoknak a nyomoknak hitelt adhatunk, amikre magukban a bányákban találtak. De bármint legyen is, annyi bizonyos, hogy a magyarok bejövetele előtt, már régen, az avar-szláv korban művelés alatt kellett állaniok. Döntő bizonyítékunk erre nézve nem más, mint magának a deési sókereskedés természetes végpontjának: *Szolnok* városának neve. E nevet, még a magyarok előtt itt lakó szlávok adták néki, mert ő-szláv nyelven sóhelyet (szol = só + a helynévképző nyik, mint a magyarban az -os, -ös, vagy az -ad, -ed stb.) jelent. Mivel pedig itt sóbányaszatról szó sem lehetett, azt egyes egyedül csak só-lerakó helynek, azaz só-kikötőnek érthették. És csakugyan Szolnokot, forrásaink, ősidőktől fogva sókamarahelynek ismerik. A deési vízi sókereskedés végpontja pedig mindenkor Szolnok volt. Minden tavasszal a Szamos vizén Szatmáron át Tokajig, onnan meg a Tiszán le, Poroszlón át Szolnokra szállították a király sóját, a deési czellérek azaz sóhajósok. A maguk sóját viszont télen szekereken vagy szánokon vitték az alparéti nagy só-úton Csáki-Gorbón, Papteleken, Szilágy-Somlyón, Margitán át a másik ősi sókamarahelyre Szalacsra, melynek nevében (régén *Zoloch*) az ő-szláv szol = só szintén fölismerhető” (Tagányi Károly, Réthy László, Pokoly József: *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája* I. Deés, Szolnok-Dobokavármegye Közönsége, 1901, 231–232. o.).

²⁴ Reizner: *Szeged története*, 34. o.

²⁵ Márkus: *Magyar Törvénytár* I., 140. o.

²⁶ *Uo.* 141. o.

aranybulla magyar fordítására nézve megjegyezzük, hogy annak némely kifejezéseit egy XVI-ik századi fordításból vettük át, mely az Országos levéltárban őriztetik.²⁷

Ezt a fordítást Dóry Ferenc teljes terjedelmében ismerteti.²⁸ Dóry szerint ő az Aranybullának a Magyar Törvénytárban található latin nyelvű szövegét közli. A XXV. cikkely itt azonban a következő: „*Sales in medio regni non teneantur, nisi in Zalocz et Regecz et cofiniis.*” Ennek 16. századi fordítása: „Az Soth ne tarchak az orzagnak az közepyn, hanem chak Zalachon es Regeczben es az Vegekben.”²⁹ Dóry tanulmányában tehát a latin szöveg is eltér a Magyar Törvénytárban található átirattól, és a 16. századi fordítás is. Amint az a Györffy György munkái alapján elkészített gyűjteményből kiderül, a latin szövegben lévő Zaloch és a fordításban szereplő Zalach elnevezés is Szalacsra vonatkozik. Ezek a helységnevek a 13–14. századi forrásokban találhatók a településre.³⁰ Dóry a szöveg elemzése közben többször felhívja a figyelmet, hogy a latin szövegben is vannak fogalmazási hibák, melyek a magyar fordításban is megmutatkoznak.

A korai jogi szövegek értelmezésekor figyelembe kell venni, az írásbeli és a szóbeli nyelv kettősségét. „Az államszervezés természetes velejárója volt a nyelvi megosztottság kialakulása: az írásbeliség, a kultúraközvetítés és a jogérvényesítés eszköze fokozatosan a latin lett, a magyar pedig – mint az ország területén használatos egyik nyelv – évszázadokon át elsősorban a szóbeliséghez kötődött.”³¹ Papp László szerint ez a kettőség a kezdetektől érvényesült a törvényhozás területén is, mivel valószínűleg a törvényeket magyarul tárgyalták, az elfogadott szöveget is magyarul állapították meg, amit azután az egyházi személyek latinul foglaltak írásba. Az országgyűléseken is magyarul tárgyaltak, csak a király vagy megbízottai szóltak fel latinul.³² Mindezek figyelembevételével elképzelhető, hogy a későbbi, Nagy Lajos korában írásba foglalt szövegváltozatba – a többi hiba mellett – a helységneveket is rosszul írták. Szabolcs közel fekszik Tokajhoz, vámszedő hely is volt, de egyébként nem szerepel az általánosan elfogadott sószállítási útvonalakon sóraktárként megjelölt települések között. Ugyanígy Regéc sem.³³ Reizner János szerint a Magyar Törvénytárban „kétségen kívül hibás szöveg alapján” szerepel a két település.³⁴

Nem egyértelmű a szövegben – bár az Aranybulla különféle változatainak a latin szövegében itt nincs különbség – mit jelent az „in medio regni” helymegjelölés. A

²⁷ Uo. 131. o., 1. lj.

²⁸ Dóry Ferenc: Az aranybulla XVI. századi magyar fordítása, *Magyar Nyelv*, 2 (1906) 2., 448–454. o.

²⁹ Uo. 453. o.

³⁰ Id. György: *Szalacs*, 19–20. o.

³¹ Nádor Orsolya: *A magyar nyelv politikai státuszváltozásai és az oktatás. Adalékok a magyar nyelv tanításának történetéhez, Anyanyelv-pedagógia, (2009) 2.*

³² Papp László: *Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964, 7. o. Az 1055-ben írt Tihanyi alapítólevél is alátámasztja a latin írásbeliség és a magyar szóbeliség kettősségét. Az adománylevelet megfogalmazó egyházi méltóság számos helynevet, szót nem latinul, hanem magyarul írt le az oklevélbe. Ennek jogi jelentősége is volt, hiszen a magyarul megfogalmazott helymegjelölésekkel a későbbi birtokvitákat akarták elkerülni. A magyar helymegjelöléseket ugyanis élőszóban értették, a latin megfelelőjüket pedig magyarul többféleképpen lehetett volna értelmezni (Id. Ruffy Péter: *Bujdosó nyelvemlékeink*. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1977. 11. o.).

³³ A lehetséges sószállítási útvonalokról, elosztóhelyekről ld. bővebben Zsámboki: *Bányászat az Árpádok korában*, 97–98. o.

³⁴ Reizner: *Szeged története*, 34. o.

fent említett 16. századból való fordításban „az orzagnak az közepyn” megoldás szerepel. Kumorovitz L. Bernát ezen kívül felsorolja a szövegrésznek a szakirodalomban található különféle fordításait: az ország közepe, az országnak közepette, az ország belseje, az ország közepén.³⁵ Kumorovitz nyelvi elemzéssel arra a következtetésre jutott, hogy a kifejezés az ország közepére, mint „meghatározott övezetre”, és nem általánosságban az ország belsejére utal. A Beregi egyezményből pedig arra következtetett, hogy a hely valószínűleg Fehérvár lehetett, vagy egy másik hely, ahol már volt sóraktár.³⁶ Paulinyi Oszkár szerint azonban az ország belsejében csak Szalacson és Szegeden volt ebben az időben sóraktár, a végeken pedig Pozsonyban, Sopronban, Vasváron és még egy Zala megye területén.³⁷

Mindez azért érdekes, mert az Aranybulla e cikkelyének valódi értelmére is több magyarázat született. Az egyik értelmezés szerint a XXV. cikkely arról rendelkezik, hogy az ország belsejében már meglévő sólerakatok közül csak Szalacson és Szegeden lehessen sót tartani.³⁸ A másik magyarázat szerint viszont az Aranybulla új sólerakatok létrehozását tiltja.³⁹

Zsámboki László szerint nem fogadható el, „hogy a sót mindenáron az ország közepe, Buda- és Pest felé kellett volna szállítani. A sót oda kellett szállítani, ahol fogyasztották, vagyis megvették. Ez pedig az egész ország területe volt! És erre megvolt a kiépített országos hálózat! Csúf mai kereskedelmi kifejezéssel élve teríteni kellett az árut.”⁴⁰ A Zsámboki által felvázolt sószállítási útvonalak, melyeken az egész ország ellátása zajlott, valószínűsítik, hogy Szalacson és Szegeden, a két központi helyen kívül máshol is voltak sóraktárak. Így – amint a fentiekből kiderül – például Szolnokon is, de lehet, hogy a tiszai szállítási útvonal mentén már ebben az időben, Tokajban⁴¹ is volt sólerakat. Az erdélyi sót ugyanis három fő útvonalon szállították az ország belsejébe: a Maroson Szegedig, a Tiszán Tokajig, valamint a szalacsi sóúton Szolnokig.⁴² A Maros mellett – amint az a III. Béla által 1183-ban kiállított oklevélből kitűnik – Aradon is lehetett sóraktár.⁴³ Hóman Bálint szerint a sókamarák bérliói

³⁵ Kumorovitz L. Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei, in *Tanulmányok Budapest múltjából* 18. (szerk.: Tarjányi Sándor), Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1971. 45. o.

³⁶ Uo. 47–48. o.

³⁷ Paulinyi: *A sóregále kialakulása Magyarországon*, 18. o. Weisz Boglárka szerint azonban a zala megyei sóraktár meglétére nincs elegendő bizonyíték (ld. Weisz Boglárka: Megjegyzések az Árpád-kori sóvámolás és –kereskedelem történetéhez. *Acta Historica* (Szeged), 126 (2007) 1., 45. o.).

³⁸ Ezt a nézetet vallja Paulinyi (*A sóregále kialakulása Magyarországon*, 17–18. o.) és Kumorovitz (Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei, 48. o.). Kumurovitz szerint a rendelkezés már meglévő, vagy olyan tervezett sóraktárra vonatkozott, amit 1222 után létre is hoztak, valószínűleg Fehérváron.

³⁹ Ezt a felfogást képviseli Lederer Emma, aki szerint a „központi sóraktár tilalma” állt az Aranybullában (Lederer Emma: *Az egyház szerepe az árpád-kori Magyarországon, Századok*, 83 (1949) 83. o.).

⁴⁰ Zsámboki: *Bányászat az Árpádok korában*, 51–52. o.

⁴¹ 1500 körül már biztosan működött a tokaji sóraktár, mint a Tiszán úsztatott máramarosi só átrakóhelye. Beluszky Pál: A település története, in *Tokaj településfejlesztésének földrajzi alapjai* (szerk.: Berényi István), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 24. o.

⁴² Izsó István: *A magyar bányászat kronológiája (1000–2000)*, A magyar bányászat évezredes története V. Zalaegerszeg – Rudabánya, Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum, 2014, 16. o.

⁴³ „Preterea tres naues saliferas ea libertate, quam habent naues Monasterij de Bisra in emendo et deferendo sale, siue Orodini, siue in Ciggedin servari placuerit, Nitriensi Ecclesie concessi...” (Ezen kívül három sószállító hajóra engedélyeztem a Nyitrai egyháznak azt a szabadságot, amit a bisztrai monostor hajói kaptak a só vételében és szállításában, és tetszésük szerint vagy Aradon vagy Szegeden tárolják... ford. G.M.) Ld. Wenzel: *Árpád-kori Új Okmánytár*, XI., Budapest, Eggenberger, 1873, 47–48. o.

„Országszerte mindenféle sóraktárakat állítottak fel s az árat felemelve, maguk árusították a királyi sót”.⁴⁴

Az egyház jelentős haszonra tett szert a só forgalmazásából és raktározásából. Az uralkodó ugyanis egyes egyházi intézményeket feljogosított a só szállítására. Ilyen jogosítványt kapott az aradi, bisztrai, egri, nyitrai és pannonhalmi apátság.⁴⁵ Zsámboki szerint az általános felfogástól eltérően az egyház a sóbányákban nem kapta, hanem megvásárolta a sót, majd azt a kijelölt vagy megegyezés szerinti helyre szállították.⁴⁶ Innen vásárolták meg a királyi sótiszték az egyházak saját fogyasztása után fennmaradt sót, megfizetve annak a bányában kifizetett árát, a szállítás és a raktározás díját. A két ár közötti különbségből a szállítási költségek levonása után keletkezett a só szállítására jogosított egyházi intézmények haszna.⁴⁷

Az egyház azért követelte a XXV. cikkely írásba foglalását, mert így az uralkodó – az egyházat kihagyva – nem építhetett ki az egész országra kiterjedő raktározási hálózatot. Abból, hogy a Beregi egyezményben az uralkodó tízezer márka fizetését ígérte „öt egymást követő esztendőn keresztül” az egyház számára mintegy a kieső veszteségeik pótlására, arra következtethetünk, hogy a sótiszték a só forgalmazása során – az egyházat megkerülve – a király sóraktárait használták. Ezek szerint pedig az Aranybulla rendelkezése a meglévő királyi sóraktárak használatát és ezzel a tervezett lerakóhelyek felépítését is tiltotta. Kumorovitz szerint a tilalom – az előbb említett grammatikai elemzés alapján – egy konkrét helyre, Fehérvárra vonatkozott. Azt az állítást, hogy Fehérváron volt sóraktár, Kumorovitz egy 1233-ból származó oklevéllel erősíti meg. Ebben II. András a tihanyi apátság sójárandságára nézve elrendeli, hogy azt a szalacsi sótiszték Fehérvár várában, mely az ország közepén fekszik (in medio Ungarie), szolgáltatassák ki.⁴⁸

Az Aranybulla XXV. cikkelyének értelme tehát az, hogy az egyház sóforgalmazásából származó haszna biztosításának érdekében a sót nem lehetett csak a szalacsi és szegedi valamint a határokon fekvő királyi sóraktárakban tartani, és elejét kívánták venni a jövőbeni sóraktáraknak az ország belsejében való építését is. „A végeken” a királyi sóraktárak azért nem kerültek tilalom alá, mert a só kiviteli kereskedelme egyedül az uralkodó kompetenciájába tartozott.

A Beregi egyezmény meghatározta, mely egyházak vehettek részt a só szállításában és raktározásában, mennyi sót tarthattak vissza saját használatukra és a sótisztéknek mennyit kellett fizetniük érte. Ha a sótiszték az előírt határnapokon nem fizették volna ki a sót, azt az egyház szabadon értékesíthette. A felsorolásban 29 egyházi intézmény szerepel, azokon kívül az egyezmény szerint: „a többi

⁴⁴ Hóman Bálint: *Magyar történet*. I. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935, 480. o.

⁴⁵ Izsó: *Szemelvények a középkori montanisztika magyarországi történetének írott forrásaiból*, 33. o.

⁴⁶ Zsámboki: *Bányászat az Árpádok korában*, 54. o. A Beregi egyezmény is alátámasztja, hogy az egyház a sót vásárolta a bányákban: „Továbbá akarjuk és egyet is értünk azzal, hogy a sóbányákban a sókat ne árusítsák drágábban, mint ahogyan régtől fogva eladni szokták azoknak az egyházaknak, amelyek meg szokták vásárolni a sókat.” A Beregi egyezmény sóra vonatkozó szövegét magyarul ld.: Zsámboki: *Bányászat az Árpádok korában*, 68–69. o. Ezt támasztja alá az előbbi III. Béla által kiállított oklevél is: „in emendo et deferendo sale”.

⁴⁷ Erdélyi László: *Az Aranybulla társadalma*, in: *Emlékkönyv Fejérvapatak László életének hatvanadik évfordulója emlékére* (szerk.: Szentpétery Imre), Budapest, Franklin-Társulat, 1917, 104. o.

⁴⁸ Kumorovitz: *Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei*, 48. o.

egyházak pedig, amelyeknek a neve nincs felsorolva, aszerint tartsanak vissza a saját használatukra sőt, ahogyan főpapjaik a lelkükre mondták”.⁴⁹ Így az uralkodó csak a sóelosztás monopóliumát tartotta magánál. A 14. század végére azonban a királyi sókamaraik szervezet már sűrűn behálózta az országot, a szállítás pedig erre szakosodott csoportok kezébe került. Így az egyház által kivívott jogok már nem sokáig érvényesültek.⁵⁰

3. Az Aranybulla XXIV. cikkelye

A XXIV. cikkely esetében is találhatunk apró különbségeket a szövegváltozatok között. Knauz gyűjteményében: *Comites Camere Monetarij, Salinarij, et Tributarij, nobiles Regni, § 1. Hysmahelite et Judei fieri non possint. A Magyar Törvénytárban: Comites camerarii monetarum, salinarii et tributarii, nobiles regni nostri sint. 1. § Ismaelitae et judaei fieri non possint.*⁵¹ Fordítása: Pénzváltó kamara- ispánok, sókamarasok és vámosok, országunkbeli nemesek legyenek. 1. §. Izmaeliták és zsidók ne lehessenek.⁵² A 16. századi fordítás: *Sydok es Zerechenek ne lehessenek Pénz verew Komora Ispánok, se vámosok, se So Komora Ispánok, hanem ez fele týzteth, az Orzághbelj Nemessegh Vysselhessen.*⁵³ Virág Benedek fordításában: Pénzverő kamaraispánok, sótisztok, vámosok országunk nemesei legyenek. 1. § Izmaeliták és zsidók ne lehessenek.⁵⁴

Hóman Bálint szerint „a királyi sógazdaság – III. Béla jövedelem-kimutatásának a sóra vonatkozó önálló tételéből következően – már a XII. században a várgazdaságoktól és udvari gazdaságtól független, különálló gazdasági egység volt. Igazgatása élén bizonyára a pénzverők mesteréhez hasonló királyi főtiszt állott”.⁵⁵ Így a kifejezetten területi alapon létrehozott, királyi, a megyétől függetlenül működő kamarai rendszer a sótermelési szervezetben gyökerezhetett.⁵⁶ A sókamaraik, melyek az uralkodó sóforgalmazásból eredő javait kezelték, a sólerakatok helyén jöttek létre. Az egyik legjelentősebb, a szegedi sóraktár is sókamarává alakult, amely a mohácsi vészig működött.⁵⁷

A kamarai működtetését az uralkodók bérlókre bízta. A bérló kamaraispán a szerződésben megállapított bérösszeg fejében a kamara összes jövedelmének élvezetébe lépett. Az üzemeltetéssel járó költségek azonban őt terhelték. Hóman

⁴⁹ Knauz: *Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei*, 294. o. Magyarul: Zsámboki: *Bányászat az Árpádok korában*, 69. o.

⁵⁰ Izsó: *Szemelvények a középkori montanisztika magyarországi történetének írott forrásaiból*, 37. o.

⁵¹ Márkus: *Magyar Törvénytár I.*, 140. o.

⁵² Márkus: *Magyar Törvénytár I.*, 141. o.

⁵³ Dóry: *Az aranybulla XVI. századi magyar fordítása*, 453. o.

⁵⁴ Virág Benedek: *II. András Aranybullája*, Pest, 1805.

⁵⁵ Hóman: *Magyar történet I.*, 479. o.

⁵⁶ Zsámboki: *Bányászat az Árpádok korában*, 60. o.

⁵⁷ Vö: Reizner: *Szeged története*, 34–35. o. Az Árpád- és Anjou-kori sóraktárak csak a Zsigmond-féle kamarai reform, 1397 után váltak kamarává. Ezelőtt csak a sóbányáknál és a sószállítási útvonalak mentén állítottak fel kamarákat. Szeged már 1397-ben szerepel a kamarák felsorolásában (Vö. Weisz Boglárka: Az erdélyi sókamaraik ispánjai a 14. század végéig, in: *Certamen IV.: Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában* (szerk.: Egyed Emese et al.), Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) 2017, 243–244. o.

Bálint szerint ebben a korai időkből az uralkodó által fenntartott hivatalnokszerkezet – melyben a hivatalnokok fix fizetést kapnak – fenntartása lehetetlen lett volna, ezért szükséges megoldásnak számított a kamarák bérbeadása. A kamaraispánok azonban üzletemberek voltak, csak a saját hasznuk növelésével törődtek, amely számos visszaélésre adhatott alkalmat, „mint ahogy a XIII. századi zsidó és izmaelita kamarabérlők üzelmiei nyomán mindezek be is következtek”.⁵⁸

Ember Győző megemlíti, hogy a 13. században a bérelti rendszer még csak kísérleti jelleggel működött, és kiépítésére Károly Róbert uralkodása idején került sor.⁵⁹ Hóman Bálint szerint éppen II. András Dénes tárnokmestere adta bérbe a „sógazdaságot”, a pénzverőkamarák mintájára szervezett sókamara bérlői pedig maguk vették kezükbe a só szállítását és árusítását.⁶⁰

A bérlők különösen hátrányos helyzetbe hozták az egyházat. Amint azt ugyanis az előző pontban láthattuk, a sótiszték a sóforgalmazásban résztvevő egyházi intézményektől vásárolták vissza a sót. Erdélyi László leírása szerint „az izmaelita és zsidó sóispánok sokallották a váltságdíjat, tízezer kocka sóért (szoványért) vagyis egy töményért (tumen, timinus), egy hajórakományért, mely száz szekerre ment föl, 50 márkát (= 2200 kor.) s inkább maguk szállították a sót Erdélyből. Ezzel az egyházak szokott jövedelmöktől estek el”.⁶¹

A köznemesség és az egyház azért kívánta a zsidó és izmaelita bérlőket a sóforgalmazásból kiszorítani, mert azt remélték, hogy az ingatlanvagyonnal rendelkező nemesek majd nem a béreltből akarnak meggazdagodni,⁶² és nem próbálják az egyházi sólerakatokat megkerülni. Hóman Bálint szerint IV. Béla már üzleti ügyekben járatos, tekintélyes, vagyonos városi polgárokkal „lépett összeköttetésbe”.⁶³

Virág Benedek fordításában a „sótiszt” kifejezés szerepel. A sótiszték a sóraktárak alkalmazottai voltak, a bérlők pedig a kamaraispánok. Így felmerül a kérdés, vajon az Aranybulla rendelkezése a sóraktárakban tevékenykedő sótisztékre is vonatkozott-e? II. András nem tartotta be a XXIV. cikkely előírását, így a Beregi egyezményben megígéri: „zsidókat és szaracénokat, vagyis izmaelitákat ezután nem helyezünk pénzverő-, só-, és adókamaránk, vagy más közhivatalok élére, s nem is rendeljük őket a tiszték mellé...”.⁶⁴ Ebből arra lehet következtetni, hogy a tilalom a sóraktárakban lévő sótisztékre is vonatkozott.

A só korabeli gazdasági jelentőségét megfelelően tükrözi, hogy forgalmazásával az Aranybulla két cikkelye is foglalkozott. A só a későbbiekben is a kincstár egyik fő bevételi forrásának számított. III. Károly idején a sóügyek a Habsburg kamarai igazgatás alá kerültek. Az ország különböző pontjain felállított 20–25, majd a 18. századtól 80–90 sólerakattól vásárolták a kiskereskedők a megállapított áron a sót.

⁵⁸ Hóman Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, Budapest, Nap Kiadó, 2003, 193–195. o. és 219. o.

⁵⁹ Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*, Budapest, Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 1946, 39. o.

⁶⁰ Hóman: *Magyar történet*. I., 480. o.

⁶¹ Erdélyi: *Az Aranybulla társadalma*, 104. o.

⁶² Csetényi Imre: A magyar zsidóság az Aranybulla korában, *Magyar Zsidó Szemle* 49 (1932) 114. o.

⁶³ Hóman: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája*, 195. o.

⁶⁴ Zsámboki: 1997. 68. o.

Az ár azonban nem igazodott a termelési és szállítási költségekhez, hanem lényegében mint adó jelent meg, melyet a sófogyasztás révén az ország minden lakosa egyenlő mértékben fizetett. Az államháztartásban a sójövedék még 1846-ban is 36%-ot tett ki.⁶⁵

Irodalomjegyzék

- Beluszky Pál: A település története, in *Tokaj településfejlesztésének földrajzi alapjai* (szerk.: Berényi István), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 23–30. o.
- Csetényi Imre: A magyar zsidóság az Aranybulla korában. *Magyar Zsidó Szemle*, 49 (1932) 113–115. o.
- Dóry Ferenc: Az aranybulla XVI. századi magyar fordítása, *Magyar Nyelv*, 2 (1906) 2., 448–454. o.
- Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*, Budapest, Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 1946.
- Erdélyi László: Az Aranybulla társadalmá, in: *Emlékkönyv Fejérvataky László életének hatvanadik évfordulója emlékére* (szerk.: Szentpétery Imre), Budapest, Franklin-Társulat, 1917, 82–108. o.
- Gedeon Magdolna: *Abszolutisztikus törekvések a magyarországi ércbányászat és kohászat terén a 18. században*, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2020.
- György Irén: *Szalacs*, a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság, Szalacsi Polgármesteri Hivatal, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad Római Katolikus Püspökség, 2003.
- Heiner Lück: Die Entwicklung des deutschen Bergrechts und der Bergbaudirektion bis zum Allgemeinen (preußischen) Berggesetz 1865, in *Geschichte des deutschen Bergbaus, Bd. 2: Salze, Erden und Kohlen. Der Aufbruch in die Moderne im 18. und frühen 19. Jahrhundert* (Hrg.: Wolfhard Weber), Münster, Aschendorff Verlag, 2015, 111–216. o.
- Hóman Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, Budapest, Nap Kiadó, 2003.
- Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*, Budapest, MTA, 1916.
- Hóman Bálint: *Magyar történet*. I. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935.
- Iványi Béla: Két középkori sóbánya-statutum, *Századok*, 45 (1911), 10–30. o.
- Izsó István: *A magyar bányászat kronológiája (1000–2000)*, A magyar bányászat évezredes története V. Zalaegerszeg – Rudabánya, Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum, 2014.
- Izsó István: *Szemelvények a középkori montanisztika magyarországi történetének írott forrásaiból (1000–1526)*, Rudabánya, Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány, 2006.
- Knauz, Ferdinandus: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, tom. 1., Strigonii, Aegydius Horák, 1874.

---

⁶⁵ Bővebben ld. Zsámboki László: Bányászat a szatmári béke és a kiegyezés között (1711–1867), in *A magyar bányászat évezredes története*. I. (szerk.: Zsámboki László et al. (szerk.): Budapest, OMBKE, 1997, 222–225. o.

-
- Knauz Nándor: *II. Endre szabadságlevelei*, Pest, Eggenberger Ferdinánd magy. akad. könyvtár, 1869.
  - Kumorovitz L. Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei, in *Tanulmányok Budapest múltjából* 18. (szerk.: Tarjányi Sándor), Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1971.
  - Lányi Bertalan: *A bányajog alapelvei*, Budapest, Grill Károly Könyvkereskedés, 1897.
  - Lederer Emma: Az egyház szerepe az árpádkori Magyarországon, *Századok*, 83 (1949) 79–105. o.
  - Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár*, I., Budapest, Franklin-Társulat, 1899.
  - Nádor Orsolya: A magyar nyelv politikai státusváltozásai és az oktatás. Adalékok a magyar nyelv tanításának történetéhez, *Anyanyelv-pedagógia*, (2009) 2.
  - Papp László: *Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.
  - Ruffy Péter: *Bujdosó nyelvméleink*, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1977.
  - Paulinyi Oszkár: A sóregále kialakulása Magyarországon, in: *Gazdag föld, szegény ország* (szerk.: Buza János, Draskóczy István), Budapest, Corvinus Egyetem, 2005, 11–26. o.
  - Reizner János: *Szeged története*, Szeged, Szeged szab. kir. város közönsége, 1899.
  - Tagányi Károly, Réthy László, Pokoly József: *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája* I., Deés, Solnok-Dobokavármegye Közönsége, 1901.
  - Virág Benedek: *II. András Aranybullája*. Pest, 1805. <http://www.mek.oszk.hu/05900/05919/html/gmiiendre0002.html>
  - Weisz Boglárka: Az erdélyi sókamarak ispánjai a 14. század végéig, in: *Certamen IV.: Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában* (szerk.: Egyed Emese et al.), Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) 2017, 241–256. o.
  - Weisz Boglárka: Megjegyzések az Árpád-kori sóvámolás és -kereskedelem történetéhez. *Acta Historica* (Szeged), 126 (2007) 1., 43–57. o. <https://doi.org/10.51384/cert-04.18>.
  - Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpádkori Új Okmánytár*. X., Budapest, Eggenberger, 1873.
  - Wenzel: *Árpádkori Új Okmánytár*, XI., Budapest, Eggenberger, 1873.
  - Wenzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest, MTA, 1880.
  - Zsámboki László: Bányászat a szatmári béke és a kiegyezés között (1711–1867), in *A magyar bányászat évezredes története*. I., (szerk.: Zsámboki László et al.): Budapest, OMBKE, 1997, 198–250. o.
  - Zsámboki László: Bányászat az Árpádok korában (896–1301), in *A magyar bányászat évezredes története*. I., (szerk.: Zsámboki László et al.), Budapest, OMBKE, 1997, 29–71. o.
-
-